

In de rubriek
'Woordsprong'
maandelijks aandacht voor de
oorsprong van
allerlei woorden.

Sallemanders!

In 1287 schreef de beroemde dichter en geleerde Jacob van Maerlant in zijn natuurency-clopedie *Der naturen bloeme*: "Salamandra es een maniere van serpentes die in den viere leven", oftewel: een salamander is een soort kruipend dier dat in het vuur leeft. Maerlant is de eerste die in een Nederlandse tekst het woord *salamander* gebruikt. Het is een leenwoord uit het Latijn, dat het op zijn beurt heeft ontleend aan het Griekse *salamandra*.

Vreemd woord

In het Nederlands is het woord *salamander* altijd een vreemd, geleerd woord gebleven. Dat blijkt uit de spelling: je zou verwachten dat een dergelijk oud leenwoord in de loop van de tijd aan het Nederlands zou zijn aangepast tot iets als *zallamander* of *zelmander*.

Vergelijkbare oude Latijnse leenwoorden als *salmo* en *saccus* zijn immers inmiddels veranderd in *zalm* en *zak*. Bij *salamander* heeft een dergelijke aanpassing niet plaatsgevonden, waarbij wellicht een rol heeft gespeeld dat de familie van salamanders aan het eind van de achttiende eeuw van Linnaeus de wetenschappelijke naam *Salamandra* kreeg.

In de dialecten zijn andere inheemse benamingen in omloop. Die namen slaan op de inheemse bruin-zwarte watersalamander, die erg op een hagedis lijkt. Daarom werden en worden de namen van de salamander en de hagedis in de volksmond nogal eens door elkaar gehaald. In Brabantse en Limburgse dialecten worden voor de salamander dan ook *hagedis* en varianten als *hekkefis*, *harredis*, *ekvis* en *ektis* gebruikt. Het woord *hagedis* zelf is een volksetymologische verandering van een oudere naam: uit de

Duitse benaming *Eidechse* en de oudste Nederlandse benamingen *egedis* en *egetisse*, bekend sinds de dertiende eeuw, blijkt dat de *h-* later is toegevoegd, onder invloed van *haag* of *heg*: het dier wordt immers vaak in hagen en op muren aangetroffen.

Vuursalamander

Maerlant doelde in *Der naturen bloeme* op de vuursalamander of gevlekte landsalamander, een salamandersoort die tegenwoordig vooral nog in kleine delen van Limburg en België voorkomt. Hij had zijn biologische kennis van de vuursalamander uit klassieke bronnen. In de Klassieke Oudheid en de Middeleeuwen was het geloof wijdverbreid dat deze salamander in vuur in leven bleef. Deze bizarre misvatting was waarschijnlijk ingegeven door de opvallend geel-zwarte kleur van de salamander, waardoor het lijkt of hij in brand staat.

Doordat de salamander de vuurproef kon doorstaan, werd hij in de middeleeuwse alchemie het symbool van onsterfelijkheid en eeuwigheid. Zo werd het dier het zinnebeeld van de scheikunde. In 1680 verscheen in Amsterdam een chemisch handboek onder de titel *De brandende salamander*.

Toen het Franse bedrijf Caboché in de negentiende eeuw een geschikte naam zocht voor een kleine, zuinige, verplaatsbare kachel, lag 'La salamandre' voor de hand: als merkbeeld koos men voor een vuurspuwende salamander. Vanaf 1883 werden de 'salamanderkachels', vaak kortweg 'salamanders' genoemd, internationaal een groot succes, en de merknaam ontwikkelde zich tot een algemene benaming. De Franse kachelnaam is als leenwoord onder meer in het Engels, het Portugees, het Spaans en het Nederlands beland. Zo begint Harry Mulisch zijn roman *De aanslag* (1982), waarvan de openings-scène speelt in de winter van 1945, als volgt: "Het was avond,

rond half acht. De salamander had een paar uur zacht gebrand op wat houtblokken, maar nu was hij weer koud." Anno 2015 wordt er nog maar weinig met salamanderkachels gestookt, maar in de horeca is *salamander* nog volop in omloop als benaming van een professioneel verwarmingstoestel dat gebruikt wordt om brood te toosten en gerechten te verhitten of warm te houden.

Pockets

In 1934 werd door de Amsterdamse uitgever Querido de 'Salamander'-reeks gestart, een serie goedkope heruitgaven van romans die tot 1996 zou worden voortgezet. Querido schreef in 1934 bij het verschijnen van de eerste zes deeltjes dat het zijn streven was "vele prachtige romans in herdruk te doen herleven en aan de vergetelheid te ontrukken". De aan de salamander toegeschreven onsterfelijkheid was dus een motief voor de naamgeving van de reeks. De dierennaam was tevens een speelse echo van de in 1932 in Duitsland gestarte 'Albatross'-pockets. Het idee om pocketreeksen naar dieren te noemen, vond internationaal navolging. In Engeland werd in 1935 de 'Penguin'-reeks gestart, en in Nederland gaf de Haagse uitgeverij Bert Bakker/Daamen van 1954 tot 1972 de 'Ooievaar'-pockets uit, en zijn vanaf 1955 tot op de dag van vandaag meer dan 3500 'Zwarte Beertjes' verschenen.

Sallemanders!

Vanaf de negentiende eeuw wordt *salamander* ook als scheldwoord gebruikt. "Wel goddoome, jou vuile salamander, wil je je bek houel!", lezen we in Herman Heijermans' roman *Kamertjeszonde* (1898). Dit gebruik van de dierennaam heeft niets te maken met vuurbestendigheid of onsterfelijkheid: het scheldwoord is een bastaardvloek, gebaseerd op de toevallige klankovereenkomst met het minder kiese *sodemiet*ers. <

Watersalamander.

Vuursalamander.

Foto's: 123RF